

МОРОЗ О. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.1 (477)

ОБОВ'ЯЗКИ, ЯКІ ЧАСТКОВО ОБМЕЖУЮТЬ ПРАВО ОСОБИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

У статті висвітлено основні підходи до розуміння ефективності запобіжних заходів, що обмежують право особи на свободу пересування, наведено основні обов'язки, які обмежують свободу пересування при застосуванні запобіжних заходів. Досліджено українську та російську літературу з цих питань і викладено особисті погляди щодо них.

Ключові слова: обмеження права на свободу пересування, запобіжні заходи, обов'язки, які обираються при застосуванні запобіжних заходів, їх ефективність.

В статье отражены основные подходы к пониманию эффективности мер пресечения, которые ограничивают право лица на свободу передвижения, приведены основные обязанности, которые ограничивают свободу передвижения при применении мер пресечения. Рассмотрена украинская и русская литература по этим вопросам и освещены личные взгляды на поставленные вопросы.

Ключевые слова: ограничение права на свободу передвижения, меры пресечения, обязанности, которые избираются при применении мер пресечения, их эффективность.

The article highlights the main approaches to understanding the effectiveness of preventive measures which restrict the individual's right to freedom of movement, are the main duties that restrict freedom of movement in the application of preventive measures. The author has reviewed Ukrainian and Russian literature on these issues and highlight the personal views of the questions.

Key words: right to freedom of movement, precautions, duties, elected by the application of preventive measures and their effectiveness.

Вступ. Кримінальний процесуальний закон передбачає можливість за клопотанням слідчого, погодженого із прокурором або прокурором за рішенням слідчого судді, обирати обов'язки, які частково обмежують право підозрюваної особи на свободу пересування на досудовому розслідуванні з метою виконання завдань кримінального провадження. Такими обов'язками, які обмежують право особи на свободу пересування, відповідно до ч. 5 ст. 194 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), є такі: перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; не відлучатися із населеного пункту, де зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; утримуватись від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України чи в'їзд в Україну.

Можливість обрання цих обов'язків залежить від доведеності прокурором обставин, зазначених ч. 1 ст. 194 КПК України, тобто наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор, недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних підходів до розуміння ефективності запобіжних заходів, що обмежують право особи на свободу пересування, з'ясування основних обов'язків, які обмежують свободу пересування при застосуванні запобіжних заходів.

Результати дослідження. Накладення і виконання обов'язків, при застосуванні запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт) викликає ряд запитань і потребує конкретизації. Але за браком місця для викладення матеріалу, ми звернемо увагу на ті, обов'язки, які, на наш погляд, потребують найбільшого пояснення та уточнення.

1. Обов'язок не відлучатись із населеного пункту, де особа зареєстрована, проживає чи перебуває без дозволу слідчого, прокурора або суду. Виникає питання, коли саме підозрюваний чи обвинувачений може отримати дозвіл від слідчого, прокурора чи суду. Виходячи із мети обрання запобіжного заходу та покладення такого обов'язку, дозвіл може надаватись лише у виключних випадках, а саме: смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; стан здоров'я самого підозрюваного чи обвинуваченого й неможливості надання медичної допомоги в населеному пункті, де він зареєстрований, проживає чи перебуває; у зв'язку із професійною діяльністю тощо.

Велике практичне значення має правильне вирішення питання про поняття відлучки підозрюваного як підстави для визнання порушеним взятого ним на себе зобов'язання. У юридичній літературі на важливість цього питання вказували Ю.Д. Лівшиць, П.М. Давидов, П.І. Люблінський, В.А. Михайлов, І.К. Трунов і Л.К. Трунова.

Так, на думку професора Ю.Д. Лівшиця, при з'ясуванні поняття відлучки слід уникати двох крайнощів. Якщо дозволити обвинуваченому відлучатись в межах міста або району на тривалий час та ще й міняти при цьому квартиру [1, с. 42], як пропонував П.І. Люблінський, то такий обов'язок втратить своє значення як запобіжний захід [2, с. 29]. Якщо ж заборонити підозрюваному виходити з дому, зазначав Ю.Д. Лівшиць, то це буде схоже на домашній арешт [3, с. 43].

В.А. Михайлов вказує, що у підозрюваного слід відбирати зобов'язання не відлучатись не з місця його прописки або реєстрації, а з місця його фактичного постійного або тимчасового перебування. В іншому разі, таке рішення, на його думку, буде дискримінаційним стосовно підозрюваного, який за соціальними умовами не має реєстрації та постійного місця проживання [4, с. 63]. Крім того, це буде порушенням ст. 24 Конституції України, яка встановлює рівність громадян перед законом, незалежно від їх місця проживання. Водночас безглуздо застосовувати такий обов'язок до бродяг або осіб без певного місця проживання.

Однак І.К. Трунов і Л.К. Трунова вважають, що для правильного вирішення питання про поняття відлучки спочатку необхідно, щоб слідчий, прокурор або суд упевнилися в дійсності місця постійного або тимчасового проживання та перебування підозрюваного. Підтверджувальною обставиною може бути, наприклад, договір купівлі-продажу квартири або будинку на його ім'я, де він фактично проживає, або договір оренди житлового приміщення за конкретною адресою [5, с. 167]. Дозволимо собі не погодитися з такою думкою, так як наявність у особи документа, що свідчить про право на проживання в тому чи іншому місці, ще не означає, що підозрюваний фактично перебуватиме за даною адресою. Сьогодні багато громадян мають на праві власності кілька квартир, будинків, а проживають тільки в одному із зазначених місць. На наш погляд, при застосуванні такого обов'язку необхідно робити акцент на місце проживання або місце перебування, а не на наявність або відсутність правостановлюючих документів на те чи інше житло.

2. Відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 194 КПК, підозрюваний не має права відлучатись із населеного пункту, де він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора, суду. Отже, виходячи з буквального тлумачення цієї норми, підозрюваний, отримавши дозвіл відповідної особи, автоматично отримує право бути відсутнім у зазначеному місці. Однак, вказуючи на можливість такого дозволу, законодавець не визначає порядку й форми його отримання, не вказує й терміни, в які таке рішення підозрюваному має бути повідомлено.

Вважаємо, що процедура отримання такої згоди уповноваженої особи має полягати в такому: підозрюваний, щодо якого обраний обов'язок не відлучатись із населеного пункту, де він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду звертається до органу або до особи, яка застосувала цей обов'язок, з письмовим клопотанням про дозвіл зміни місця проживання (перебування) з обов'язковим зазначенням причин такої зміни, нової адреси, телефону, а в разі тимчасової відсутності за місцем проживання – терміну його відсутності. Відповідь про задоволення клопотання або відмову в такому з обов'язковим зазначенням його причин має бути дане особі, яка звернулася з клопотанням, протягом доби з моменту звернення. Пізніший термін, як видається, може бути причиною того, що в особи просто зникне необхідність виїзду (наприклад, похорон близької людини).

Вважаємо, що мотивування причин відмови в дозволі зміни місця проживання або перебування має бути обов'язковим, оскільки таке рішення може підлягати оскарженню.

Як нам бачиться, точка зору професора Ю.Д. Лівшица цілком прийнятна. Він вважає, що саме звернення підозрюваного до слідчого за дозволом на тимчасову відсутність вже зміцнює в останнього впевненість у тому, що підозрюваний не має намірів ухилитися [6, с. 43]. У цьому разі можливе винесення таких рішень:

а) слідчий, будучи впевненим, що обвинувачений не відхилиться, скасовує взагалі запобіжний захід;

б) слідчий задовольняє прохання обвинуваченого;

в) слідчий відхиляє прохання обвинуваченого.

Всі ці питання закон не регулював, коли був такий запобіжний захід, як підписка про невиїзд (обов'язок не відлучатись із населеного пункту ідентична підписці про невиїзд), і не регулює на сьогодні, але видається, що, крім їх принципового рішення, вони вимагають відповідного процесуального оформлення.

Так, на думку В.Г. Лебединського, обґрунтування застосування цього обов'язку буде правильним, коли в постанові підкреслюється можливість його обрання в силу певних причин (постійне місце проживання, наявність сім'ї, постійної роботи тощо), що свідчать про прихильності підозрюваного до певного місця, а також позитивно характеризують особу [7, с. 29].

Професор М.С. Строгович і Д. Карніцький відзначають, що підписка про невиїзд повинна бути нормальним запобіжним заходом при вчиненні особою особливо тяжких злочинів, що має постійне місце проживання або місце постійних занять і, якщо немає даних, яка вселяє побоювання, що перебування її на волі заважатиме розслідуванню справи [8, с. 181].

Багато авторів виділяють випадки, коли застосування такого обмеження свободи пересування недоцільно, зважаючи на трудову чи іншу діяльність особи, до якої вона застосовується, наприклад, до провідників поїздів далекого прямування, льотчиків, учасників геологорозвідувальних експедицій, шоферів-далекобійників, військовослужбовців строкової служби, капітанів далекого плавання. Однак деякі автори вважають, що вирішенню ситуації сприяло б закріплення в законі правил про попередження адміністрації за місцем роботи підозрюваного про неприпустимість посилення останнього у відрядження за межі населеного пункту, де він проживає. На нашу думку, реалізація цієї пропозиції не забезпечить ефективності даного запобіжного заходу через об'єктивні причини. По-перше, така особа може сама бути керівником цієї організації, по-друге, якщо за родом служби підозрюваний повинен практично постійно виїжджати у відрядження або працювати вахтовим методом, то надати йому можливість виконувати іншу роботу з метою збереження за ним місця роботи

не завжди є можливим. У цій ситуації така особа може бути змушена припинити трудові відносини з працедавцем, що ще більшою мірою обмежуватиме її права, серед них і трудові.

Враховуючи умови сучасного життя й рівень мобільності громадян, кількість таких категорій постійно зростає. Вважаємо, що до даних осіб найбільш доцільним було б застосування таких обов'язків, як прибувати до визначеної службової особи зі встановленою періодичністю, не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом, які не такою мірою обмежуватимуть свободу пересування вищезазначених осіб, але водночас забезпечать виконання мети, покладеної на запобіжний захід.

У зв'язку з тим, щоб цілі запобіжного заходу були виконані, було б доцільно покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язок повідомляти про своє пересування та про час і місце прибуття до пункту призначення.

3. Обов'язок не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом. Такі місця суд у своїй постанові повинен мотивувати й конкретизувати. Із логіки такої заборони видається, що такими місцями можуть бути місце злочину, місце проживання чи перебування потерпілого, свідка, іншого підозрюваного або обвинуваченого, тобто щоб підозрюваний так не перешкоджав ходу кримінального провадження.

4. Обов'язок на утримання від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом.

У зарубіжній практиці давно застосовуються обмежувальні заходи, спрямовані на захист жертв злочинів та членів їх сім'ї від можливих контактів із злочинцем, а також для запобігання вчиненню майбутніх злочинів. Подібні норми закріплені в кримінальному законодавстві Великобританії, США, Австрії, Естонії та інших країн. Такі обмежувальні заходи мають назву «обмеження зони можливого впливу на особу або коло осіб». Під можливим впливом слід розуміти як безпосередній (або опосередкований) контакт, так і знаходження на території з найбільшою ймовірністю контакту, який буде прямим наслідком зміни поведінки й пошування особи, в даному випадку, що охороняється, або групи осіб.

Обмеження зони можливого впливу можна сформулювати як заборону на наближення до особи (дистанція 200 м), яку охороняють, до її оселі й інших місць постійного перебування (дистанція 300–500 м), а також заборону на встановлення з нею контакту за допомогою телефонних дзвінків, листів, електронної пошти та через третіх осіб.

В Україні проблема відносин між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) після ніяк не регулюється законодавством, особливо, якщо особа підозрюється у злочині домашнього насильства, що часто призводить до постійного приниження підозрюваними своїх жертв або навпаки. Адже потерпілий, так само як і його близькі родичі, змушені постійно контактувати зі своїм кривдником, отримують серйозну моральну травму, переживають почуття несправедливості. Часто потерпілі бажають помститися за скоєне, є випадки, коли вони або їх родичі вдаються до власноручного відновлення справедливості. Обмеження зони можливого впливу засудженого на особу підозрюваного або коло осіб може стати шансом на реабілітацію для потерпілих. Такий обов'язок буде хорошою профілактикою скоєння злочинів з почуття помсти, образи, «недомовленості».

Перелічені обов'язки здійснюються через заборони, які покладаються на підозрюваного чи обвинуваченого. Перелік обов'язків, які обмежують право особи на свободу пересування, є вичерпним. Тому суд у своїй постанові про застосування запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт) та накладення обов'язків, має викласти підстави, мотиви та конкретизацію кожного покладеного обов'язку у своєму рішенні. Можливо, рішення про накладення обов'язків при певних обставинах будуть мати форму преюдиції в кримінальному судочинстві України.

На наш погляд, одним з важливих питань залишається питання про ефективність застосування таких обов'язків. У юридичній літературі дослідженням цієї проблеми займалися Ю.М. Грошевий, О.Г. Шило, З.Д. Еникеев, В.М. Корнуков, І.К. Трунов, Л.К. Трунова, Н.В. Ткачова та багато інших учених.

При всій відмінності уживаних у літературі визначень ефективності, вони мають спільні елементи, які зводяться до того, що ефективність права є певний результат його впливу.

Вивчивши ці поняття, ми прийшли до висновку, що ефективність запобіжних заходів, які частково обмежують право особи на свободу пересування полягає в їх дієвості та результативності, тобто отримання результату в досягненні всіх поставлених цілей, як попереджувальних, так і виховних.

У зв'язку з цим, у науці обговорюється проблема підвищення ефективності запобіжних заходів. Так І.Л. Трунов і Л.К. Трунова пропонують встановити режим поведінки обвинуваченого (підозрюваного), до якого застосована підписка про невиїзд і належна поведінка з певними додатковими обмеженнями, наприклад, періодично реєструватися у слідчого [9, с. 172]. Ми повністю погоджуємось із такою пропозицією, оскільки КПК України передбачає покладення декількох обов'язків на підозрюваного, це значно збільшить ефективність застосування запобіжних заходів. Не менш важливо, на наш погляд, зазначити таке. Такий обов'язок буде ефективним тільки в тому разі, коли обмеження прав і свобод підозрюваного з метою його належної поведінки буде співвідноситись з необхідністю такого обмеження й обставинами, що характеризують особу.

Ми вважаємо, що не можна порівнювати за силою примусу такі запобіжні заходи, які повністю та частково обмежують право особи на свободу пересування. Однак у зв'язку з тим, що існують різні обставини, врахування яких має бути обов'язковим при виборі запобіжного заходу, то й такі запобіжні заходи, які частково обмежують свободу пересування, мають існувати. Не можна заперечувати того, що на велику частину громадян уже тільки факт застосування не таких суворих запобіжних заходів, таких, які частково обмежують свободу пересування, не тільки гнітюче, а й загрозово через можливості зміни запобіжного заходу на більш суворий, і тому психологічно утримує від порушення їх умов. Крім того, немає необхідності застосовувати суворі запобіжні заходи до осіб, які позитивно характеризуються, мають постійне місце роботи, сім'ю. У таких випадках запобіжні заходи, які лише частково обмежують право на свободу пересування цілком може забезпечити цілі її застосування.

У разі порушення умов, що стосуються конкретного запобіжного заходу, який частково обмежує право на свободу пересування, може бути змінений на більш суворий, той, що повністю обмежує право на свободу пересування, або, якщо в такому зникає необхідність, може бути скасований, відповідно до ст. 203 КПК України.

Висновки. У науковій літературі виникають дискусії з питання про необхідність застосування штрафних санкцій за невиконання зобов'язань. Нам же видається, що законодавець розумно передбачив можливість обрання та застосування в подібних випадках більш суворої міри запобіжного заходу. Тому випереджати її застосування шляхом одноразового або багаторазового накладення штрафних санкцій недоцільно. Особа, щодо якої обрано запобіжний захід, що частково обмежує право на свободу пересування, повинна розуміти всю відповідальність, пов'язану з її невиконанням, та можливість застосування до неї більш суворих заходів.

Список використаних джерел:

1. Лившиц Ю.Д. Монография. Избранные труды: [текст] / Ю.Д. Лившиц. – Челябинск, 2004. – 215 с.
2. Люблинский П.И. Меры пресечения: [текст] / П.И. Люблинский. – М., 1926. – 71 с.
3. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе: [текст] / В.А. Михайлов. – М.: Право и закон, 1996. – 304 с.
4. Трунов И.Л., Трунова Л.К. Меры пресечения в уголовном процессе / И.Л. Трунов, Л.К. Трунова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 356 с.
5. Лебединский В.Г. Образцы основных прокурорско-следственных актов: [текст] / В.Г. Лебединский. – М., 1954. – 264 с.
6. Строгович М., Карницкий Д. УПК, текст и постатейный комментарий: [текст] / М. Строгович, Д. Карницкий. – М., 1926. – 204 с.
7. Трунов И.Л., Трунова Л.К. Меры пресечения в уголовном процессе / И.Л. Трунов, Л.К. Трунова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 356 с.

